

Materiały

KOMPETENCJA WYŻSZEGO DOWÓDCY SS I POLICJI W ZAKRESIE POLICYJNYM

I.

Kompetencja wyższego dowódcy SS i policji była już przedmiotem rozważań w literaturze przedmiotu. Ogólnie — w ramach organizacji policji — omówił tę kwestię Zbigniew Janowicz w pracy pt. *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy* (1951 r.). W 1949 r. autor niniejszego studium przedstawił tę sprawę w postaci orzeczenia złożonego Prokuraturze Najwyższego Trybunału Narodowego w śledztwie przeciw Richardowi Hildebrandtowi, wyższemu dowódcy SS i policji w tzw. okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie, w 1963 r. Hans Buchheim ogłosił pracę o wyższych dowódcach SS i policji, a w dwa lata później poświęcił temu zagadnieniu rozdział w publikacji zbiorowej pt. *Anatomia państwa SS*, wydanej w serii orzeczeń monachijskiego Instytutu Historii Współczesnej. Zakres tematyczny pracy Hansa Buchheima jest znacznie szerszy niż w moim ujęciu, gdyż autor ten omawia stanowisko prawne tego organu na wszystkich ziemiach okupowanych przez Trzecią Rzeszę w okresie II wojny światowej, podczas gdy moje opracowanie dotyczy tylko kompetencji wyższego dowódcy SS i policji na ziemiach polskich „wcielonych” do Rzeszy, przede wszystkim na terenie dwóch wielkich okręgów administracyjnych, okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie i okręgu „Kraju Warty”. Ubocznie problemu właściwości wyższego dowódcy SS i policji dotknął również Szymon Datner w rozprawie pt. *Wilhelm Koppe*, w której omówił przestępczą działalność aparatu policyjnego w tzw. Kraju Warty, gdzie właśnie Koppe w latach 1939 - 1943 ten urząd piastował¹.

Podstawa źródłowa mego orzeczenia z 1949 r. nie obejmowała jeszcze materiału ujawnionego na rozprawie głównej przeciw Hildebrandtowi. Oparłem się wówczas wyłącznie na zebranych przez siebie w Instytucie Zachodnim dokumentach, wśród których poważną rolę — o ile chodzi o policyjną kompetencję wyższego dowódcy — odegrała praca dra Wernera Besta z 1941

¹ Z. Janowicz, *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy* Instytut Zachodni, Poznań 1951; K. M. Pospieszalski, *Właściwość wyższego dowódcy SS i policji na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy*. „Przegląd Zachodni” 1949, nr 9/10, ss. 281 - 290; H. Buchheim, *Die Höheren SS und Politzeiführer*. „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1963, nr 11, ss. 362 - 391; H. Buchheim, *Die SS- Das Herrschaftsinstrument Befehl und Gehorsam*, w szczególności rozdział pt. jak wyżej, ss. 133 - 171 (tom I pracy zbiorowej pt. *Anatomie des SS-Staates. Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte*). Walter Verlag A. G. 1965); S. Datner, *Wilhelm Koppe, nieukarany zbrodniarz hitlerowski*. ZAP 1963.

pt. *Die deutsche Polizei*, a w zakresie właściwości dotyczącej umocnienia niemieczyny — dokumenty hitlerowskie odnoszące się do przeprowadzanych na ziemiach „wcielonych” akcji wysiedleńczych i osadniczych. Moje orzeczenie zostało na rozprawie głównej przeciw Hildebrandtowi ujawnionymi wówczas materiałami uzupełnione.

Obecne rozważania opierają się nie tylko na tych źródłach, które były podstawą orzeczenia z 1949 r., i tych, które przedstawiono w procesie przeciw Hildebrandtowi, na materiałach zawartych we wspomnianej wyżej pracy Hansa Buchheima i w rozprawie Szymona Datnera, lecz także na dalszych jeszcze dokumentach znalezionych przez prof. Czesława Łuczaka i przeze mnie w archiwach państwowych². Nie ma niestety w Polsce akt *Gestapo* z terenu ziem „wcielonych” do Rzeszy. W Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Poznaniu istnieją tylko zespoły akt policji porządkowej i sztabu osiedleńczego SS oraz ułamki akt sądu SS i policji, co niezwykle utrudnia ściśle ustalenie pełnego zakresu działania omawianego przez nas organu.

Pod względem tematycznym obecne rozważania zostały zawężone do analizy policyjnej kompetencji wyższego dowódcy SS i policji. Orzeczenie z 1949 r. poświęca wiele miejsca — jak wyżej wspomniano — także właściwości wyższego dowódcy SS i policji w zakresie tzw. umocnienia niemieczyny. Można by i w odniesieniu do tej sprawy bazę źródłową jeszcze poszerzyć, ale dodatkowe materiały nie wnoszą niczego istotnie nowego do poczynionych dawniej ustaleń.

II

Dla zrozumienia stanowiska prawnego wyższego dowódcy SS i policji należy nawiązać do ogólnych założeń ustrojowych niemieckiej policji. Na jej czele stał od 1936 r. *Reichsführer SS* i szef niemieckiej policji w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rzeszy — Heinrich Himmler. Podlegał on „osobiście i bezpośrednio” ministrowi spraw wewnętrznych, ta podległość była jednak pozbawiona większego znaczenia, gdyż fakt równoczesnego piastowania przez szefa niemieckiej policji stanowiska *Reichsfürera SS* i związane z tym jego bezpośrednie podporządkowanie wodzowi Trzeciej Rzeszy usuwał pierwszą podległość w cień i dawał mu wielką samodzielność.

Szefowi niemieckiej policji podlegał szef policji bezpieczeństwa (najpierw był nim Richard Heydrich, potem Erich Kaltenbrunner) i szef policji porządkowej, a im znowu na szczęblu okręgu (*Reichsgau*) względnie prowincji — inspektor policji bezpieczeństwa i inspektor lub dowódca policji porządkowej. Nad nimi właśnie stał w okręgu względnie prowincji wyższy dowóca SS i policji, mianowany przez *Reichsführera SS* i szefa niemieckiej policji i jemu oczywiście podporządkowany, ale również podległy „osobiście i bezpośrednio” namiestnikowi w okręgu (*Reichsstatthalter*) jako terenowemu zwierzchnikowi administracji. To „osobiste i bezpośrednio” podporządkowanie namiest-

² C. Łuczak, *Dyskryminacja Polaków w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej*. Wydawnictwo Poznańskie 1966.

nikowi przypomina także podporządkowanie szefa niemieckiej policji ministrowi spraw wewnętrznych, miało jednak zgoła inne praktyczne znaczenie, gdyż namiestnik był równocześnie zawsze *gauleiterem*, a więc okręgowym kierownikiem partii i jako taki odgrywał główną rolę polityczną, bo podlegał znowu bezpośrednio samemu wodzowi Trzeciej Rzeszy³.

Policja bezpieczeństwa liczyła tylko 65 000 pracowników, policja porządkowa aż 2,8 miliona. Szef policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa stał na czele stworzonego pod koniec września 1939 r. Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy. Szef policji bezpieczeństwa przy pomocy tego Urzędu i przez swego terenowego inspektora kierował trzema pionami organizacyjnymi: tajną policją państwową (*Gestapo*), policją kryminalną i służbą bezpieczeństwa, która stanowiła głównie wewnątrzno-krajową służbę wywiadowczą. Terenowymi placówkami tajnej policji państwowej były *Staatspolizeileitstellen* względnie *Staatspolizeistellen*. Podstawą prawną organizacji *Gestapo* na ziemiach „wcielonych” do Rzeszy było rozporządzenie Himmlera jako szefa policji niemieckiej z 7 XI 1939⁴. Inspektorzy (dowódcy) policji bezpieczeństwa i policji porządkowej otrzymywali dyrektywy od szefa policji bezpieczeństwa względnie szefa policji porządkowej, a terenowe placówki *Gestapo* — od urzędu tajnej policji państwowej w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy.

Policja bezpieczeństwa — mimo swej stosunkowo niewielkiej liczebności — miała pod względem politycznym przemożne znaczenie i korzystała często z usług policji porządkowej, jeśli tego wymagały jej zadania. Okólnik dowódcy policji porządkowej w „Kraju Warty” z 9 IV 1940 r. podkreślał z naciskiem rolę tajnej policji państwowej.

„Wykonanie jej zadań — pisał dowódca policji porządkowej — wymaga najściślej współpracy między policją porządkową a tajną policją państwową, którą można osiągnąć tylko przez osobiste kontakty. Zarządzam przeto, by we wszystkich miejscowościach, w których działają placówki policji porządkowej i policji bezpieczeństwa, mawiano względnie umocniono osobisty między nimi kontakt i by policja porządkowa przekazywała policji bezpieczeństwa bieżąco wszystkie swe ważne ustalenia”⁵.

III

Aby odpowiedzieć na pytanie, jaka była w tym skomplikowanym aparacie rola wyższego dowódcy SS i policji, należy najpierw zwrócić uwagę na ściśle powiązanie aparatu policyjnego z organizacją SS, która miała stanowić

³ K. M. Pospieszalski, *Odpowiedzialność naczelnych zwierzchników administracji terenowej za zbrodnie wojenne w okupowanej Polsce*. „Przegląd Zachodni” 1962, nr 3 (stosunek między namiestnikiem a wyższym dowódcą SS i policji)

⁴ *Erlass des RFSS u. ChdDtPol. — Organisation der Geh. Staatspolizei in den Ostgebieten, Ministerialblatt des Reichs- und Preussischen Ministerium des Innern 1939, s. 2291*; K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce cz. I, Documenta Occupationis*, t. V, Instytut Zachodni 1952, s. 101.

⁵ Archiwum Instytutu Zachodniego. Poznań, zbiór rozkazów dowódcy policji porządkowej w „Kraju Warty” 1939 - 1940, IZ Dok, I-443, *Tagesanordnung* nr 35.

partyjną elitę, wydzieloną w osobny „zakon” — jak nieraz tę organizację oficjalnie określano. Na to powiązanie wskazuje zarówno pełny tytuł szefa niemieckiej policji *Reichsführer SS* i szef niemieckiej policji — jak również tytuł wyższego dowódcy SS i policji. Wyrażało się ono przede wszystkim w tym, że każdy członek aparatu policyjnego należał z odpowiednim stopniem także do organizacji SS.

Organ wyższego dowódcy SS i policji został powołany do życia poufnym dekretem ministra spraw wewnętrznych Rzeszy z 13 XI 1937 r. Powiedziano tam, że jest rzeczą konieczną podporządkować wszystkie podległe *Reichsführerowi SS* jednostki policji bezpieczeństwa, policji porządkowej i organizacji SS w ramach okręgu wojskowego, który na ziemiach „wcielonych” do Rzeszy pokrywał się z naczelnym okręgiem administracyjnym, wspólnemu przywódcy na wypadek mobilizacji⁶. Po wybuchu wojny wyższy dowódca SS i policji stał się stałym organem, który istniał na wszystkich okupowanych przez Niemcy ziemiach. Między stanowiskiem wyższych dowódców SS i policji na poszczególnych terenach zachodziły jednak pewne różnice. Naszym zadaniem jest tylko ustalenie stanowiska prawnego wyższego dowódcy na ziemiach polskich, które zostały „wcielone” do Rzeszy na podstawie dekretu Hitlera z 8 X 1939 r.

W drugim rozporządzeniu wykonawczym do tego dekretu inkorporacyjnego z 2 XI 1939 r. powiedziano, że namiestnikowi przydziela się wyższego dowódcę SS i policji, który jest mu „osobiście i bezpośrednio” podporządkowany⁷. Jest on też pełnomocnikiem komisarza Rzeszy dla umocnienia niemczyzny, którym na podstawie dekretu Hitlera z 7 X 1939 r. był również *Reichsführer SS* i szef niemieckiej policji⁸. Przepis ten uległ potem co do „Kraju Warty” w praktyce pewnej zmianie: na tym terenie mianowicie komisarzem Rzeszy dla umocnienia niemczyzny stał się sam namiestnik i *Gauleiter* Artur Greiser, a wyższy dowódca SS i policji, Wilhelm Koppe, został jego stałym zastępcą, który w istocie prowadził całą działalność na tej płaszczyźnie.

Wyższemu dowódcy SS i policji podlegali — według wspomnianego rozporządzenia wykonawczego — w zakresie jego zadań policyjnych — inspektor policji porządkowej i inspektor policji bezpieczeństwa. W praktyce terenowy zwierzchnik policji porządkowej nie nosił tytułu inspektora, lecz dowódcy (*Befehlshaber der Ordnungspolizei*). Przypomnieć tu należy, że inspektor policji bezpieczeństwa podlegał także szefowi policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa, a dowódca policji porządkowej szefowi policji porządkowej. Szef policji bezpieczeństwa stał na czele Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, szef policji porządkowej na czele Głównego Urzędu Policji Porządkowej.

⁶ H. Buchheim, *op. cit.*, *Die SS...*, s. 133.

⁷ K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne, Documenta Occupationis*, t. V, s. 89 (tekst).

⁸ K. M. Pospieszalski, *op. cit.*, pod 7, s. 176 (tekst).

Kompetencje wyższego dowódcy SS i policji zostały określone w instrukcji *Reichsführera SS* z 18 XII 1939 r. ujawnionej w procesie Hildebrandta⁹. Ma ona następujące brzmienie:

1. Szef Głównego Urzędu SS, Szef Policji Porządkowej oraz Szef Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa są zastępcami *Reichsführera SS* i Szefa Niemieckiej Policji w zakresie swoich zadań, które wykonują w ramach kompetencji wyższych dowódców SS i policji.
2. Wyższemu dowódcy SS i policji podlegają przede wszystkim jako jego główni współpracownicy: szef sztabu ogólnej SS, inspektor (dowódca) policji porządkowej oraz inspektor (dowódca) policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa. Nie mogą działać obok nich specjaliści referencji do spraw należących do zakresu ich kompetencji.

Poza tymi głównymi współpracownikami, wyższemu dowódcy SS i policji podlegają jeszcze współpracownicy do specjalnych zadań (sąd, urząd do spraw uzupełnień, biuro personalne).

3. W czasie chwilowej nieobecności wyższego dowódcy SS i policji zastępują go samodzielnie w zakresie swoich zadań: szef sztabu ogólnej SS, inspektor (dowódca) policji porządkowej oraz inspektor (dowódca) policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa.

W czasie dłuższej nieobecności sprawę zastępstwa ureguluje specjalne zarządzenie *Reichsführera SS* i szefa niemieckiej policji.

4. Wyższy dowódca SS i policji zastępuje na podległym mu obszarze *Reichsführera SS* i szefa niemieckiej policji we wszystkich dziedzinach, które należą do kompetencji *Reichsführera SS* i szefa niemieckiej policji.
5. Wyższy dowódca SS i policji kieruje wszystkimi wspólnymi przygotowaniem SS, policji porządkowej oraz policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa do zadań, których wykonanie służy obronie państwa.
6. We wszystkich wypadkach, w których konieczne jest wspólne działanie, zmierzające do wypełnienia określonych zadań, wyższy dowódca SS i policji obejmuje dowództwo nad *Waffen SS* i ogólną SS, nad policją porządkową, nad policją bezpieczeństwa i służbą bezpieczeństwa.

W samym tytule wyższego dowódcy SS i policji i w określonych w powyższej instrukcji zadaniach wyraźnie występuje integracyjna rola tego organu. Miał on policję i organizację SS zespalać w jedną całość. Na tę stronę działalności wyższego dowódcy SS i policji zwrócił szczególną uwagę *Reichsführer SS*, Heinrich Himmler, w swym słynnym przemówieniu wygłoszonym w dniu 4 X 1943 r. w Poznaniu¹⁰. Powiedział on wówczas m. in.:

„Dla wyższych dowódców SS i policji widzę — jeśli chodzi o zadania w praktyce — przede wszystkim jedno. [...] Wyższy dowódca SS i policji jest dla mnie zastępcą *Reichsführera SS* na swoim terenie. Biada, gdyby SS i policja się rozeszły. Biada, gdyby główne urzędy w dobrej intencji, lecz w złym pojmowaniu swych zadań, usamodzielnily się, każdy z własną drogą rozkazodawczą w dół. To byłoby [...] końcem SS. Musi być tak i musi się to stać, żeby także pod dziesiątym *Reichsführerem SS* ten zakon SS ze wszystkimi swoimi działami — z ogólną SS, która stanowi podstawę dla całości, *Waffen SS*, policją porządkową, policją bezpieczeństwa, z całą administracją gospodarczą, szkoleniem, światopoglądem, wychowaniem, całą sprawą rodzinnego rodowodu — był jednym blokiem, jednym ciałem, jednym zakonem. Biada, jeśli do tego nie doprowadzimy.

⁹ *Dienstanweisung für die Höheren SS u. Polizeiführer* — akta sprawy W. Koppego w Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskiej, tłumaczenie — S. Dąbner, op. cit. pod 1, s. 91.

¹⁰ *International Military Tribunal Nürenberg v. XXIX doc. 1919 PS. ss. 166 - 167.*

Biada, jeśli poszczególne główne urzędy, jeśli poszczególni szefowie nie poznali, na czym polega ich zadanie, gdyby sądzili, że robią coś dobrego, podczas gdy w rzeczywistości zrobiliby pierwszy krok ku końcowi. Zrobiliby dobre postępy na drodze do zespolenia. W twardych walkach tego roku, w gorzkich godzinach scaliły się *Waffen SS* z najrozmaitszych dywizji i części w jedną. [...] Tak, jak jest, i tak jak musi być w ramach *Waffen SS*, tak muszą stąpić się stopniowo także policja porządkowa i policja bezpieczeństwa, ogólna *SS* i *Waffen SS*. [...] Dlatego kładę wam wszystkim na serce, wam, moi szefowie głównych urzędów, wam, wyżsi dowódcy *SS* i policji, i temu całemu gronu *Gruppenführerów SS*, piastunom najwyższych stopni w zakonie *SS*: patrzcie zawsze na całość, zawsze na cały zakon, nigdy tyłko na wasz dział”.

Heinrich Himmler stwierdził na wstępie tej części swej mowy, którą poświęcił wyższym dowódcom *SS* i policji, że są oni zastępcami *Reichsführera SS*. Mówił już o tym punkt 4 przytoczonej wyżej instrukcji. Słowo „zastępuje” nie oznacza oczywiście, że wyższy dowódca *SS* i policji działa w razie nieobecności *Reichsführera SS*, które to znaczenie mogłoby ono posiadać jedynie wtedy, gdyby wyższy dowódca *SS* działał w siedzibie i przy *Reichsführerze SS*. Może ono — biorąc pod uwagę, że chodzi o określenie stanowiska prawnego terytorialnego organu — oznaczać tylko, że jest on generalnym pełnomocnikiem Heinricha Himmlera, to znaczy, że ma zawsze postępować tak, jak działałby w danych warunkach sam *Reichsführer SS*.

Istotny jest jeszcze punkt 3 instrukcji z 18 XII 1939 r., gdyż stanowi on wyraz pewnej integracji stanowiska wyższego dowódcy *SS* i policji ze stanowiskami inspektora (dowódcy) policji porządkowej i inspektora policji bezpieczeństwa: zastępują oni bowiem wyższego dowódcę *SS* i policji w zakresie swoich zadań w czasie jego chwilowej nieobecności.

Na powielanych rozkazach dziennych (*Tagesbefehle*, *Tagesanordnungen*) dowódcy policji porządkowej w „Kraju Warty” widnieje od 13 XII 1939 r. określenie: „wyższy dowódca *SS* i policji”, „dowódca policji porządkowej”. Innymi słowy — dowódca policji porządkowej traktował siebie jako integralną część urzędu wyższego dowódcy¹¹. Tak samo bodaj przedstawiała się sprawa z inspektorem policji bezpieczeństwa. Mimo niezwykle skromnej bazy źródłowej z jego zakresu działania, istnieje dokument, w którym jego urząd został określony jako wyższy dowódca *SS* i policji, inspektor policji bezpieczeństwa¹².

Instrukcja z 18 XII 1939 r. była główną podstawą, na mocy której dr Werner Best, przez pewien czas szef wydziału I (administracja i prawo) w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy, przedstawił kompetencję dowódcy *SS* i policji w książce pt. *Die deutsche Polizei* (1941 r.). Best interpretując ową instrukcję (oczywiście bez powołania się na nią, gdyż stanowiła tajny dokument) pisze: „łączone kierownictwo niemieckiej policji spoczywa — jeśli chodzi o całą Rzeszę — w rękach *Reichsführera SS* i szefa niemieckiej policji, a co do określonych okręgów — w rękę wyższego dowódcy *SS* i policji”¹³.

¹¹ Archiwum Instytutu Zachodniego, jak pod 5 IZ Dok. I- 443.

¹² Z. Janowicz, *op. cit.*, pod 1, s. 153, przyp. 91.

¹³ W. Best, *Die deutsche Polizei 1941*, s. 50

Dodatkowa instrukcja Himmlera z 26 VII 1940 r. zamąca w pewnej mierze obraz kompetencji, który wynika z instrukcji z 18 XII 1939 r. Powiedziano tam pośrednio, że wyżsi dowódcy SS nie są właściwi dla spraw materialnego prawa policyjnego¹⁴. To ograniczenie nie dotyczyło Generalnej Guberni, Protektoratu oraz okupowanych ziem norweskich i holenderskich, z czego — zdaniem Buchheima — wynika, że tam „wyżsi dowódcy SS i policji mieli rzeczywiście rządzić”. Wydaje się, że to ograniczenie nie było również stosowane na terenie ziem polskich „wcielonych” do Rzeszy, gdyż tutaj — jak później zobaczymy — wyższy dowódca SS i policji (w „Kraju Warty”) sam ustanawiał „kary” dla polskiej ludności i sam je wymierzał.

Ważnym materiałem dla ustalenia, jak w praktyce wyższy dowódca SS i policji pojmował swój urząd, jest odezwa Richarda Hildebrandta z 4 V 1943 r., skierowana do wszystkich dowódców, oficerów i członków SS i policji w okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie z okazji powołania go na szefa Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa w Berlinie¹⁵. Czytamy tam:

„[...] po trzyletniej pracy w tym umiłowanym przeze mnie okręgu opuszczam was jako przywódcą [...]. Jeśli przekazuję mojemu następcy [...] okręg, który z punktu widzenia postulatów SS i policji jest w porządku, to zawdzięczam to przede wszystkim waszej radosnej i wiernej współpracy. [...] Nie było rzeczą łatwą powołać w tym okręgu do życia sztafetę ochronną i policję. Największą naszą dumą było to, że *Reichsführerowi* SS i tym samym *Führerowi* daliśmy dobry zdyscyplinowany zespół, który od lat pod każdym względem wzorowo wypełniał swe obowiązki i wykonał powierzone mu zadania, również w zakresie polityki narodowościowej. Także w przyszłości nasze najszlachetniejsze zadanie ma polegać na tym, by wiernie i bezkompromisowo wykonać rozkazy i zarządzenia naszego *Reichsführera* SS”.

Innymi słowy, wyższy dowódca SS i policji współtworzył organizację SS i aparat policyjny, utrzymywał organizacyjny porządek i dyscyplinę, pilnował bezkompromisowego wykonania rozkazów Himmlera.

Władzę wyższego dowódcy SS i policji nad wszystkimi członkami policji i SS wzmacniał fakt, że był on ich zwierzchnikiem sądowym. Rozporządzeniem Rady Ministrów dla Obrony Rzeszy z 17 X 1939 r. wprowadzono dla członków SS i członków policyjnych oddziałów „w szczególny sposób użytych” (*bei besonderem Einsatz*) specjalne sądownictwo w sprawach karnych podobne do sądownictwa wojskowego. Zakres personalny tego sądownictwa podlegał w czasie wojny stopniowemu rozszerzeniu: w dniu 9 IV 1940 r. poddano mu wszystkich członków policji bezpieczeństwa, a z dniem 1 IX 1941 r. całą policję porządkową oraz tych jej pracowników, którzy pełnili służbę nie w oddziałach, lecz osobno. Istniały różne sądy SS i policji dla różnych kategorii spraw. Taki sąd istniał także w siedzibie wyższego dowódcy SS i policji m. in. w Gdańsku i Poznaniu. Wyższy dowódca SS był

¹⁴ H. Buchheim, *Die SS* (jak pod 1), s. 141, patrz też protokół rozprawy przeciw R. Hildebrandt w Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskiej.

¹⁵ Akta śledztwa przeciw R. Hildebrandt, t. IV k. 909.

tw. zwierzchnikiem sądowym (*Gerichtsherr*) i jako taki zarządzał dochodzenia, rozstrzygał o wniesieniu oskarżenia, powoływał sąd i decydował o zatwierdzeniu wyroku¹⁶.

W wyniku naszych rozważań należy stwierdzić, że wyższy dowódca SS i policji był naczelnym zwierzchnikiem policji. Nie oznacza to bynajmniej, by on sam otrzymywał wszystkie rozkazy od szefa niemieckiej policji względnie szefa policji bezpieczeństwa i szefa policji porządkowej, by sam przekazywał je w dół względnie by sam w ramach generalnych dyrektyw kierował bieżącą działalnością policyjną. Wprawdzie Himmler w cytowanym wyżej przemówieniu z 4 X 1943 r. wypowiedział się przeciw usamodzielnieniu się głównych urzędów przez tworzenie własnych dróg rozkazodawczych, ale takie właśnie drogi w praktyce istniały. Wspomniano już wyżej, że dowódca policji porządkowej i inspektor policji bezpieczeństwa podlegali swoim szefom w Berlinie i że od nich otrzymywali instrukcje, że także placówki tajnej policji państwowej otrzymywały bezpośrednio instrukcje z urzędu tajnej policji państwowej (wydziału Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy). Toteż słusznie wyjaśnia Buchheim w swej pracy:

„wszystkie bieżące sprawy policji bezpieczeństwa (włącznie deportacji, z wyłączeniem jednak samej zagłady Żydów) były załatwiane na drodze rozkazodawczej policji bezpieczeństwa, a wyższy dowódca SS i policji otrzymywał je tylko do wiadomości. Tam, gdzie wydawało mu się to konieczne, mógł on w te bieżące sprawy się włączać i rozkazy zmieniać, jednak odwrotnie potrzeba było jego zezwolenia, gdy planowane zarządzenia o charakterze bieżącym miały szczególne polityczne znaczenie”¹⁷.

Fakt, że Himmler w swoim przemówieniu wypowiadał się przeciw samodzielnym w pełni drogom rozkazodawczym głównych urzędów jest dowodem, że wyższy dowódca SS i policji był obowiązany wglądać stale w bieżącą działalność policyjną.

I tak wspomniane wyżej rozkazy dzienne dowódcy policji porządkowej w „Kraju Warty” były bodaj przez niego samodzielnie wydawane. W rozdzielniku owych powielanych rozkazów widnieje na pierwszym miejscu z jednym egzemplarzem właśnie wyższy dowódca SS i policji, który w ten sposób był m. in. informowany o działalności swego podwładnego.

Wreszcie należy również wskazać na to, że na podstawie dekretu Hitlera o władzy rozkazodawczej na terenie operacyjnym w granicach Rzeszy z 20 IX 1944 r. komisarz obrony Rzeszy powołany przez Hitlera (był nim *Gauleiter*

¹⁶ H. Buchheim, *Die SS* (jak pod 1), RGBl. 1939 I, s. 2107, 2293 1940 I, s. 659, *Befehlsblatt d. Ch. d. Sichpol.* 1940 s. 35 (Archiwum Instytutu Zachodniego, o praktyce — Wojewódzkie archiwum Państwowe w Poznaniu — *SS u. Pol. Gerichtsbarkeit 1*, patrz też zesz. 30 (sprawa żandarma Kudata, który w stanie nietrzeźwym zastrzelił Polaka i został za to skazany na półtora roku więzienia. Koppe odmówił poparcia wniosku o łaskę: „Die Verwerflichkeit der Tat erfordert eine restlose Verbüssung der an sich milden Strafe”).

¹⁷ H. Buchheim, *Die SS...* (jak pod 1), s. 144.

danego okręgu) posługiwał się w sprawach policyjnych właściwym wyższym dowódcą SS i policji¹⁸.

W pierwszych miesiącach okupacji podlegała wyższym dowódcom SS i policji specjalna organizacja o charakterze policyjnym pod nazwą *Selbstschutz*, do której należało wielu miejscowych *Volksdeutschów*. Brała ona wybitny udział w akcjach eksterminacyjnych. Himmler w piśmie z 21 IX 1939 r. podporządkował tę organizację na terenie okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie wyższemu dowódcy SS Hildebrandtowi¹⁹. Także na terenie „Kraju Warty” *Selbstschutz* został podporządkowany wyższemu dowódcy SS i policji — poza ramami opisanej wyżej struktury policji bezpieczeństwa i policji porządkowej²⁰.

Na podstawie omówionych wyżej dokumentów, w szczególności instrukcji z 18 XII 1939, wypowiedzi *Reichsführera SS* z 4 X 1943 r. o roli wyższych dowódców SS i policji oraz odezwy wyższego dowódcy SS w okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie, można stwierdzić, że był on obowiązany czuwać nad przestrzeganiem dyrektyw *Reichsführera SS* i koordynować działalność policji tak wewnątrz jej aparatu, jak również działalność SS i policji. Miał z tego tytułu prawo zasięgania informacji od wszystkich organów policyjnych, wglądu do akt i w ogóle wszelkich przejawów policyjnej działalności, w tym oczywiście także do więzień i wszelkiego rodzaju obozów, uchylania decyzji które — jego zdaniem — nie odpowiadały intencjom *Reichsführera SS*, i wydawania w ramach generalnych wytycznych stosownie do swego uznania szczegółowych zarządzeń i nawet instrukcji. Można więc jego kompetencję określić jako zwierzchni nadzór na obszarze administracyjnego okręgu (*Reichsgau*).

IV

Podstawa źródłowa naszego studium jest bardzo wąska, brak zwłaszcza zespołów akt policji bezpieczeństwa. W zachowanych dokumentach istnieje jednak szereg zarządzeń i pism wyższego dowódcy SS i policji w „Kraju Warty” Wilhelma Koppego, na podstawie których można sprawdzić trafność powyższych ustaleń. Wyliczymy oparte na aktach przejawy działalności służbowej Wilhelma Koppego w porządku chronologicznym bez względu na znaczenie sprawy, jakiej dotyczą.

1. Pismem z dnia 3 XI 1939 r. W. Koppe zwraca się do wyższego dowódcy SS i policji okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie, Hildebrandta, o spowodowanie, by dowódca *Selbstschutzu* von Alvensleben przekazał obwody należące do okręgu „Kraju Warty” dowódcy *Selbstschutzu* „Kraju Warty” — Stroopowi²¹.

¹⁸ W. Hubatsch, *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1962*, ss. 295 - 296.

¹⁹ Pismo Himmlera do Hildebrandta z 21 IX 1939 — akta sprawy Hildebrandta (Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskiej) t. II k. 430.

²⁰ Zarząd *Reichsführera SS* cyt. przez Janowicza *op. cit.*, pod 1, s. 136, przyp. 51.

²¹ S. Datner, *op. cit.*, pod 1, tekst s. 85 (tłumaczenie) z akt Hildebrandta.

2. Zarządzeniem z dnia 4 XI 1939 r. Koppe nakazał wszystkim mężczyznom narodowości polskiej pozdrawiać członków NSDAP i *Wehrmachtu* w stopniu oficerskim lub równorzędnym²².

3. Pismem z 6 XI 1939 r. Koppe zwraca uwagę policji porządkowej, że zachodzi możliwość, iż aktywni pod względem politycznym Polacy, którzy Niemców w szczególnie ostry sposób zwalczali, ukrywają się poza swoim miejscem zamieszkania u krewnych lub znajomych²³.

4. Zarządzeniem z 13 XI 1939 r. Koppe zakazał Polakom i Żydom zmieniać miejsce zamieszkania „dla ułatwienia rejestracji” (*zum Zwecke einer endgültigen Personenerfassung*), innymi słowy — dla ułatwienia ścigania osób poszukiwanych²⁴.

5. W grudniu 1939 r. Koppe zakazuje wszystkim członkom SS i policji nosić ze sobą bicz do jazdy konnej, doszło bowiem do jego wiadomości, że bije się nimi publicznie Polaków, co — jego zdaniem — poniża godność SS i policji, która dysponuje innymi środkami karania²⁵.

6. Zarządzeniem z 18 III 1940 r. Koppe polecił wyroki śmierci sądów doraźnych policji porządkowej przedkładać do zatwierdzenia. Zachowana w aktach wzmianka nie pozwala na ustalenie, czy wyroki te ma zatwierdzać dowódca policji porządkowej czy też wyższy dowódca SS i policji²⁶.

7. Zarządzeniem z 19 IV 1940 r. Koppe utworzył nowe sądy doraźne policji porządkowej właściwe dla osądzania spraw o posiadanie broni i amunicji²⁷.

8. Pismem z 19 X 1940 r. Koppe zwrócił dowódcy policji porządkowej uwagę na skargi, iż Polacy zachowują się w miejscach publicznych w sposób wyzywający i prosił go, aby policja ostro reagowała wobec polskiej ludności i dopilnowała przestrzegania wszystkich wydanych dla Polaków nakazów i zakazów²⁸.

9. Okólnikiem z 25 IV 1941 r. Koppe zwrócił uwagę wszystkich swych podwładnych na to, że wszelki niesłużbowy kontakt członka SS i policji z Polką jest czynem niehonorowym, a stosunek cielesny — hańbą dla Niemca, że pociągnie winnych do odpowiedzialności służbowej za nieposłuszeństwo, że poza tym — na podstawie zarządzenia namiestnika Artura Greisera — należy takiego Niemca przekazać do obozu koncentracyjnego²⁹.

10. Pismem z dnia 3 V 1942 r. Koppe poparł wobec *Reichsführera SS*

²² Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Gendarmerie Kreis Schrimm* 108, k. 195; C. Łuczak, *op. cit.*, pod 2, s. 343; S. Datner, *op. cit.* pod 1, s. 86.

²³ C. Łuczak, *op. cit.*, pod 2, s. 106.

²⁴ C. Łuczak, *op. cit.*, s. 269; Z. Janowicz, *op. cit.*, s. 139, przyp. 55.

²⁵ Archiwum Instytutu Zachodniego IZ Dok I — 443, *Tagesanordnung* z 19 XII 1939, nr 29.

²⁶ Tekst zarządzenia nieznan, ślad w aktach jak pod 5, *Tagesanordnung* nr 40.

²⁷ Archiwum Instytutu Zachodniego jak pod 5, *Tagesanordnung* nr 37.

²⁸ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Gendarmerie Kreis Schrimm* 106, k. 8.

²⁹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Gendarmerie Kreis Schrimm* 106, k. 22.

i szefa niemieckiej policji (pismo było skierowane do jego adiutanta Brandta) wniosek namiestnika i *Gauleitera* „Kraju Warty” A. Greisera, by w nawiązaniu do zagłady Żydów przeprowadzonej w Chełmnie n. Nerem stracić również 20-25 tys. Polaków chorych na nieuleczalną otwartą gruźlicę z uwagi na to, że te osoby — ścieśnione w miastach na niewielkiej przestrzeni — zarażają niemiecką ludność³⁰.

11. W lipcu 1942 r. Koppe zarządził powieszenie w Tuchorzy w powiecie wolsztyńskim, w odwet za zabicie przez dwie nieustalone osoby niemieckiego policjanta, piętnastu Polaków; tajna policja państwowa zawiadomiła urząd stanu cywilnego w Siedlcach, że wyroki zostały wykonane na rozkaz wyższego dowódcy SS i policji, wobec czego takie wzmianki wpisano do akt zgonu straconych osób³¹.

12. Koppe przyjął w dniu 10 V 1943 r. do wiadomości, że policja kryminalna aresztowała celem przekazania do obozu koncentracyjnego osiemnastu mieszkańców Dolska „dla zapobiegania przestępczości” — w odwet za postrzelenie pod Dolskiem w powiecie śremskim niemieckiego żandarma i to mimo udzielenia przez Niemców Dolska daleko idącej pomocy w szukaniu sprawcy i mimo znalezienia zwłok sprawcy i broni, którą się posługiwał. Z przekazanych do obozu koncentracyjnego osiemnastu osób zginęło tam siedem³².

13. Okólnikiem z 17 V 1943 r. dowódca policji porządkowej zawiadomił swych podwładnych, iż wyższy dowódca SS i policji stwierdził w toku swych podróży inspekcyjnych, że polscy robotnicy rolni zatrudnieni u niemieckich chłopek, których mężowie zostali powołani do wojska, sprawiają im poważne kłopoty przez swe bierne zachowanie i bezczelne wystąpienia, wobec czego komendanci żandarmerii winni pouczyć swych podwładnych, by w takich przypadkach stosowali wobec Polaków ostre środki policyjne³³.

14. W marcu, kwietniu i czerwcu 1943 r. wyższy dowódca SS i policji wydał dowódcy względnie komendantowi policji porządkowej kilka zarządzeń dotyczących zbierania grzybów i jagód przez polskie dzieci, którym należy tytułem wynagrodzenia oddać 1/7 względnie 1/8 zebranej ilości³⁴.

15. We wrześniu 1943 r. wyższy dowódca SS i policji Koppe kazał podać

³⁰ Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich. Akta norymberskiego procesu przeciw lekarzom, tom dok. 7, doc. NO NO 247. W odpowiedzi na to pismo Brandt oświadczył, że decyzja w tej sprawie należy do Hitlera, cyt. Buchheim, *Die SS...* jak pod 1, s. 149; korespondencja bez tych dokumentów została wydrukowana w zbiorze: *Mitscherlich-Mielke, Das Diktat der Menschenverachtung 1947*.

³¹ S. Datner, *op. cit.*, s. 23 na podstawie akt sprawy karnej Greisera t. III, k. 97.

³² Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, *SS u. Polizeigericht 3* k. 44-53; pismo Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Dolsku z 12 XII 1966 r., nr GKIV — 23/66.

³³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Gendarmerie Kreis Kosten* 5, k. 42.

³⁴ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Gendarmerie Kreis Schrimm* 108, k. 174, k. 177.

do wiadomości mieszkańców wszystkich wsi, że osoby, które udzielają pomocy skoczkom spadochronowym, udzielają im noclegu, nie meldują władzom o pobycie skoczków, ukrywają zrzucony sprzęt albo nie zawiadamiają władz o istnieniu takiego sprzętu, zostaną rozstrzelane albo powieszane, w szczególnie poważnych zaś przypadkach kara ta dotknie również krewnych ewentualnie całą wieś³⁵.

Ten przegląd wykazuje, że wyższy dowódca SS i policji w „Kraju Warty” wydawał szereg zarządzeń, których celem było prześladowanie Polaków, m. in. polecał szczególnie ścigać Polaków, którzy w okresie międzywojennym przeciwstawiali się niemieckiej mniejszości (pkt 3), powoływał do życia sądy doraźne policji porządkowej (pkt 7), przyłączył się do inicjatywy namiestnika i *Gauleitera* Greisera w sprawie zagłady Polaków chorych na otwartą gruźlicę (pkt 10), zarządził egzekucję piętnastu Polaków w Tuchorzy pow. Wolsztyn (pkt 11), przyjął do wiadomości przekazanie osiemnastu Polaków do obozu koncentracyjnego (pkt 12), zagroził zniszczeniem nawet całej wsi w razie udzielania pomocy spadochroniarzom (pkt 15).

Te konkretne fakty urzędowej działalności wyższego dowódcy SS i policji potwierdzają ustalony wyżej zakres kompetencji tego organu.

V

Hans Buchheim w swojej pracy o państwie SS zwraca szczególną uwagę na fakt, że *Reichsführer* SS i szef niemieckiej policji Heinrich Himmler poruczał wyższym dowódcom SS i policji pewne specjalne zadania i przytacza szereg przykładów. W związku z tym przypisuje on wyższemu dowódcy SS i policji w „Kraju Warty” Koppemu „z wysokim prawdopodobieństwem” dokonanie przez tzw. *Sonderkommando Lange* zagłady Żydów w Chełmnie n. Nerem na mocy specjalnego pełnomocnictwa Himmlera.

Buchheim powołuje się na kilka dokumentów z 1940 i 1941 r., a mianowicie na pismo W. Koppego z 18 X 1940 r., skierowane do wyższego dowódcy SS i policji *Nordost*, w którym mówi on o podległym sobie do specjalnych zadań *Sonderkommando Lange*, dalej na to, że Koppe uzgodnił w październiku tegoż roku z wyższym dowódcą SS w Prusach Wschodnich, do których również „wcielono” znaczne połacie ziem polskich, że „wypożyczy” mu ten oddział, a wreszcie na pismo z 22 II 1941 r., wysłane do *Gruppenführera* Wolffa, w którym Koppe znowu mówił o tym oddziale policyjnym jako o „komando mego urzędu”³⁶.

Decyzja o zagładzie Żydów zapadła dopiero pod koniec lipca 1941 r. W połowie tego miesiąca rozważano w urzędzie namiestnika ewentualność zagłady

³⁵ C. Łuczak, *op. cit.*, s. 96.

³⁶ H. Buchheim, *op. cit.*, s. 149.

Żydów łódzkich, przy czym traktowano taką koncepcję jako rzecz nową, z czego wynika, że istotnie dopiero wówczas przygotowywano wstępnie masową zagładę ludności żydowskiej³⁷. Z tego wynika, że zadaniem *Sonderkommando Lange* w 1940 i 1941 r. nie mogła być jeszcze systematyczna zagłada Żydów. Obóz w Chełmnie n. Nerem, z którym Buchheim łączy *Sonderkommando Lange*, rozpoczął masową akcję mordowania Żydów w dniu 8 XII 1941 r. Według badań sędziego W. Bednarza, pierwszym komendantem obozu w Chełmnie był istotnie niejaki Herbert Lange³⁸, to samo nazwisko nosił również komendant obozu policyjnego na Forcie VII w Poznaniu³⁹. Należałoby zbadać, czy w obydwóch przypadkach chodzi o tę samą osobę, i tym samym o działalność *Sonderkommando Lange*, czy też o dwie różne osoby noszące to samo nazwisko. W każdym razie na podstawie wyżej wymienionych pism należy ustalić, że W. Koppe miał do swej osobistej dyspozycji specjalny oddział policyjny.

Na to, że Wilhelmowi Koppe podlegała bezpośrednio akcja zagłady Żydów w Chełmnie n. Nerem wskazują także cytowane przez Buchheima zeznania Adolfa Eichmanna, który z ramienia Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy kierował zagładą Żydów. Eichmann w swych zeznaniach złożonych przed sędzią izraelskim oświadczył, że zanim udał się na wizytację do Chełmna, powiedziano mu w placówce *Gestapo* w Łodzi, iż działa tam z polecenia *Reichsführera SS Sonderkommando*, które podlega wyższemu dowódcy SS i policji w „Kraju Warty”. W toku drugiego przesłuchania Eichmann, zeznał, że akcja zagłady w Chełmnie n. Nerem opierała się na porozumieniu między *Reichsführerem SS Gauleiterem* „Kraju Warty” (Arturem Greiserem) a inspektorem policji bezpieczeństwa w Poznaniu. Buchheim zwraca uwagę na to, iż jest bardziej prawdopodobne, że umowa dotycząca tej zagłady Żydów obejmowała raczej wyższego dowódcę SS i policji niż podległego mu inspektora policji bezpieczeństwa, mogła też obejmować szefa policji bezpieczeństwa w Berlinie, ale właśnie prawdopodobniejsze jest to, że akcję zagłady w Chełmnie uzgodniono między *Reichsführerem SS* a *Gauleiterem* Greiserem i jego wyższym dowódcą SS i policji⁴⁰.

Wydaje się, że podobny charakter do *Sonderkommando Lange* miała formacja pod nazwą *Wachsturmbann Eimann*, która w pierwszych miesiącach okupacji działała w okręgu Gdańsk — Prusy Zachodnie i tam przeprowa-

³⁷ K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce* cz. II *Documenta Occupationis*, t. VI (rozdział pt. *Zagłada Żydów*); „Biuletyn” XIII Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich, *Zagłada Żydów*, dok 1, s. 69.

³⁸ W. Bednarz, *Obóz straceń w Chełmnie nad Nerem*, PIW 1946; E. Serwański, *Obóz zakłady w Chełmnie nad Nerem*. Wydawnictwo Poznańskie 1964, s. 37.

³⁹ S. Datner, *op. cit.*, jak pod 1, s. 26 (szef obozu Fortu VII SS-Oberscharführer Lange).

⁴⁰ H. Buchheim, *op. cit.*, 151 - 152.

dziła m. in. „wysiedlenie” umyślowo chorych z dwóch zakładów. To komando podlegało wyższemu dowódcy SS i policji Hildebrandtowi⁴¹.

Na podstawie badań Buchheima i faktu podporządkowania *Wachsturmbann Eimann* do specjalnych zadań wyższemu dowódcy SS i policji w Gdańsku należy uznać za udowodnione, że istotnie *Reichsführer SS* poruczał wyższym dowódcom SS wykonanie pewnych specjalnych zadań poza ramami zwykłej ich kompetencji.

KAROL MARIAN POSPIESZALSKI

⁴¹ Hildebrandt w piśmie do Himmlera określa ten *Sturmbann* jako wartościowy „ze względu na różne zadania postawione mi przez Pana w interesie Rzeszy” — Akta sprawy karnej Hildebrandta t. II, k. 433.